

Haýsy döwlet?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 января, 2025

Haýsy döwlet? HAÝSY DÖWLET?

Akyldarlar ençeme asyrlap “döwlet näme?” diýen soragyň jogabyny gözlediler.

Eflatun, Aristotel, Siseron, Awgustinus, Foma Akwinskiý, Makiawelli, Žan Boden, Monteskýu, Žan Žak Russo, Gegel, Marks dagylar hersi aýry-aýry döwlet kesgitlemesini berdiler...

Tomas Gobbsyň pikiriçe, döwlet bolmasa adamlar biri-birini eksplutatirlärdiler, ezerdiler, gul-gyrnaga öwrerdiler...

Gobbs «parlamentarlar» bilen «korollygyň» tarapdarlaryň arasynda bolup geçen iňlis raýatlyk ұşunyň soňky ýyllarynda – 1651-nji ýylда ýazan “Leviathan” eserinde şuňa ünsi çekdi:

“ – Ilkibaşa biz-adamlaryň hak-hukuklaryny we azatlygyny goramak üçin dörän döwlet ösdi, ulaldy. Şahsy goramak üçin döredilen döwlet şahslaryň üstünlik tiranlyk gurmaga başlady. Göýä «ynsanperwer döwlete» wekilçilik edýän patşalaryň, imperatorlaryň, sultanlaryň zulmy astynda adamlar ezildi. Yaşamaga bolan hukuk, mülk edinmäge bolan hukuk, şahsy azatlyklar pücege çykaryldy. Asyrlar «despotik döwletiň» guýrugyny gösterip geldi... Netijede ykdysadyýetde meseleler ýuze çykmaga başlady. Isripçilik we urdumşalyklar köpeldi. Döwlet asyl barlyk sebäbini unutdy. Hem-de döwlet sosial peýdasyn dan sosial çykdajysy bolan bir gurama öwrüldi...”

Iňlis monarhiýasynyň “Leviathan” kitabyny derňäp başlamagy bilen Gobbs howatyrlanma duýan ýazgylaryny ýakdy!

Gobbsy ýatlatmagymyň sebäbi bar:

■ **GÜÝÇ SIZI HAKLY EDIP BILMEZ**

MIT üniwersitetinden professor Daron Ajemogly...
Çikago üniwersitetinden professor Jeýms A.Robinzon...

“Uluslaryň çöküsü” kitabyny 2013-nji ýylда ýazdylar. Awtorlar “käbir ýurtlar baýka, käbirleri näme üçin garyp” diýen soragyň jogabyny tapmak üçin okyjysyny taryhy ýolagçylyga çykardy. (Daron Ajemogly Abdylla Gülüň elinden şol ýyl Prezidentiň Medeniýet we sungat boýunça baş baýragyny alypdy.)

Ajemogly we Robinzon 2019-njy ýylda döwletleriň, jemgyyetleriň we azatlygyň gelejeginden söz açýan “Dar koridor” kitabyny neşir etdirdiler.

Olar “döwlet” boýunça Gobbsyň pikirinden tapawutlanýan pikirlerini şeýle ýazdylar:

“ – Turuwbaşdan döwletsiz jemgyyetlerem, eden-etdiliği gözegçilik astyna almaga we gapma-garşylyklary çäklendirmäge ukyplı bolup bilerler. Emma bu ýagdaýyň erkinlige o diýen bir peýdasy ýok. Gobbsyň beýleki bir kemçiliği döwletleriň üpjün etmeli erkinligi babatda aşa hoşniýetli bolmagydyr... Güýç sizi hakly edip bilmez we güýç hiç bir ýagdaýda erkinligi getirip bilmez.”

Ajemogly we Robinzon, “Despotik Leviathan” düşünjesiniň üstünde kän durdular. Despotik agalyk görnüşüniň kesgitleýiji tarapy ildeşlerini gönüden-göni gysyş astynda saklamagy dälde, halka döwlet güýjuniň nähili ulanylмагы boýunça söz hukugynyň berilmeligididi.

Jemgyete hasap bermän başlamagydy...

Despotik döwletiň ýüzi gorkunçdy: “Ildeşleriniň agzyny baglar, olaryň isleglerine gulak salmaz, olary boýunturyklar, tussag eder, maýyp-müjrüp eder we öldürer. Hatda daban azaplarynyň miwesini ogurlar ýa-da başgasynyň ogurlamagyna şert döreder...”

Despotik döwletiň özüne zor bilen hormat goýdurjak bolmagynyň sebäbi-de, gorky döretmek isleýändigindedir.

■ AMATLY PURSATY SYPDYRDY

“Dar koridoryň” ady nireden gelip çykýar?

“Koridor” erkinlik boýunça ýetilen sepgitleriň belli bir wagt bolmagydy...

“Dar” bolmagynyň sebäbi-de, üstünligiň aňsat gazanylmaýandygyny aňladýardы.

“Dar koridordan”Türkiée geçibildimikä?

“- Ykdysady üstünliklerden peýdalanmaýan, güýjüň az sanly saýlama adamlarda jemlenendigini duýýan we döwlet apparatyna ynamsyzlyk bilen garaýan jemgyyet. Dürli partiýalaryň arasyndaky basdaşlygyň gitdigiçe bölünşige öwrülmegi. Ýuridiki taraplaryň gapma-garşylyklary çözmeğen we araçylyk etmekden ejiz gelmegi... Ýuridiki taraplary barha-da durnuksyzlaşdyran we olara edilýän ynamyň içini hasam boşadyp taşlan ykdysady çöküş. Az sanly saýlama adamlardan halky goraýandygyny aýdyp öwünýän ýeke-täk adam...”

Awtorlar bu kesgitlemä bap gelýän liderleriň hataryna Erdogan, Tramp, Wiktor Orban, Marine Le Pen ýaly atlary goşdy.

Awtorlaryň pikiriçe, Türkýä 2000-nji ýyllaryň başynda “dar koridora” girmek üçin amatly pursat döredi. Emma...

“ – Türkýe despotik döwlet gözegçiliginiň bir görnüşinden başga bir görnüşine geçdi. 2007-nji ýıldan soň AKP ýüzünü gatatdy we ýurtdaky güýç nokatlarynyň ählisiniň jylawyny öz eline almaga ünsüni berdi... 2011-nji ýyla gelenimizde, Türkýe žurnalistleri gazamada dykýan ýurtlaryň sanawynyň başyny çekýärди. Türkýe häzirem iň köp žurnalistiň türmede oturan ýurtlarynyň sanawynda birinji orunda durýar... Türkýe koridora girme mümkünçiligini sypdyrdy...”

Ýeri...

Erkinligiň we demokratiýanyň soňky ykbaly ýurdumyzda neneň-niçik borka?

Öñümüzdäki döwürde ykdysady krizi hasam ýakyndan duýjak Türkýä kyn günler garaşýar. Döwlet garaşynda awtoritarlaşma barha artarmy? Ya-da krisiz ýazylganlyklardyr erkinlikler bilen ýeňlip geçilermikä?

Niýet edeliň, ikinjisi bolsun-da, hernä...

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 05.06.2020 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,

Stambul universitetiniň talyby. Publisistika